

FORPLIGTENDE REPRODUKTIVT ARBEJDE OG BRUDTE SAMFUNDskonTRAKTER I VELFÆRDS-DANMARK

NANA VAABEN

I en blomstrende have i dejligt solskin står en mor og fortæller via kameraet på sin mobiltelefon, at to af hendes sønner sidder indenfor i huset for nedrullede gardiner og har det så slemt, at de ikke kan komme i skole. Selv har hun været nødt til at sige sit job op for at tage sig af dem derhjemme. Det er hårdt. Hun græder. Og hun filmer sin frustration, fordi hun og hendes mand, som er undersøgende journalist, er i gang med at optage en dokumentarfilmserie om familier, der ligesom dem har børn, som har det så skidt, at de ikke kan komme i skole. I september 2025 ruller serien *Skolens tabte børn* på fem afsnit over skærmen i den bedste sendetid på Danmarks Radio og starter en massiv debat om skolevægring, folkeskoler, unges mistrivsel og svigt.

Problemet med ufrivilligt skolefravær og børn, der mistrives, er ikke nyt, og fagfolk har over årene med større og især mindre held forsøgt at gøre opmærksom på, at der bør gøres noget. Men *hvem* har forpligtelsen til at gøre noget? Og hvilke rationaler ligger bag?

I denne artikel vil jeg med hjælp fra klassisk og nyere antropologisk teori om forpligtelser og 'sociale kontrakter' samt feministisk kapitalismekritik undersøge, hvordan samfundskontrakten påvirkes, når det reproduktive arbejde havner uden for den formelle økonomi, og forpligtelsen til at tage sig af samfundets børn sendes på runde mellem forskellige aktører, der ikke har ressourcer til at påtage sig opgaven.

Underskud, gæld og omsorg

Prissætning af omsorg har været blandt de helt hotte emner i den danske samfundsdebat de senere år, ikke mindst i kølvandet på Emma Holtens bog *Underskud* (2024). Med den fik hun sat ord på mange kvinders indestængte vrede og

fornemmelser af travlhed og evig dårlig samvittighed og fik det meste af Danmark til at diskutere værdien af og prisen for at holde andre mennesker ”sunde, glade og i live”.

Nogle år forinden kom en bog med et beslægtet budskab, nemlig Susanne Ekmans *Giftig gæld og udpint velfærd* (2022). Ekman skriver ikke specifikt om køn eller omsorgsarbejde, men om alt det arbejde, der foregår i den offentlige sektor og nogle gange kaldes ’velfærd’, og hun sammenligner det, der foregår i finanssektoren forud for finanskrisen, med det, der foregår i den offentlige sektor i dag. Ligesom de boliglån, der ikke var dækning for på det amerikanske boligmarked inden finanskrisen, er der heller ikke i den offentlige sektor i dag nogen dækning eller realistisk chance for, at medarbejderne kan indfri alt det, de skylder. I finanssektoren ’rullede gælden’, når gæld blev betalt med nye lån. I den offentlige sektor ruller gæld, når man fx forsøger at mindske ventelister, men så stiger overarbejdet og vice versa. Derfor advarer Ekman mod et kollaps.

I nogle tilfælde skubbes gælden rundt i sådan en grad, at ingen påtager sig den. Så bliver gæld til svigt, og forpligtelsen ryger ud af kommunen og lander hos moderen i haven. Som artiklen vil vise, kan gælden ryge ind i kommunen igen, fordi børnene efter mange måneders tovtrækkeri havner i dyre specialskoletilbud, og moderen skal have tabt arbejdsfortjeneste. I denne artikel vil jeg komme med en dybdegående analyse af denne ansvarsforskubelse.

Forpligtelser og sociale kontrakter

I antropologisk sammenhæng kommer man ikke uden om Marcel Mauss, når emnet er forpligtelser. I *Gaven* (Mauss 1990 [1925]) udforsker han de basale principper for *sociale kontrakter*, og forpligtelser spiller en central rolle. Ved at give skaber man en forpligtelse hos modtageren, som er nødt til at modtage og ikke mindst gengælde gaven. På den måde skabes og opretholdes gensidigt forpligtende relationer, som er varige over tid. Mauss skriver primært om dyader – altså om relationer og udveksling mellem to parter, givere og modtagere, der indgår i omfattende og uafgrænsede, men ’reciprokke’ (gensidige) relationer med hinanden.

Men det, jeg har brug for i en analyse af en samfundskontrakt, er begreber, der kan indfange forpligtelserne mellem et samfund og dets medlemmer – altså noget lidt andet end relationer mellem to parter. Marshall Sahlins har til det formål foreslået begrebet ’pooling’, hvor medlemmerne i et samfund puljer deres ressourcer hos fx høvdingen eller skattevæsnet, som så redistribuerer dem. Pooling er ifølge Sahlins noget, der sker *inden for* fællesskaber, mens reciprok udveksling er noget der sker *mellem* fællesskaber (Sahlins 1972, 188). Det dan-

ske velfærdssamfund er et godt eksempel på pooling, men alligevel er der også brug for teorier om sociale kontrakter, for indsamling og omfordeling af ressourcer sker ikke uden skelen til forpligtelsernes gensidighed.

David Graeber har bygget videre på nogle af Mauss' idéer. Han gør opmærksom på, at vi som mennesker allerede fra barnsben lærer, at vi skylder samfundet, guderne eller forfædrene vores eksistens. Men hvordan 'betaler' man en så abstrakt Anden det, man skylder? Graeber mener, at det gør man ved at give noget videre. Man betaler fx det, man skylder sine forældre, ved selv at blive forælder (Graeber 2011, 66). Det, man giver videre, er samtidig en gave til samfundet. Graeber skriver også, at der indimellem sker det, at nogle konger eller regeringer mere eller mindre legitimt gør krav på præcis denne gæld til samfundet.

I Danmark har regeringen fx understreget over for befolkningen, at det er en pligt at 'bidrage til samfundet' ved at arbejde mange timer om ugen og betale skat. Mette Frederiksen fik i en tale i 2021 sagt, at det ikke nødvendigvis behøver at være lystbetonet at gå på arbejde, og danskernes arbejdsmoral får også en opsang fra Kaare Dybvad Bek i bogen *Arbejdets land*, ligesom der i den offentlige debat med jævne mellemrum stilles spørgsmål ved legitimiteten i at arbejde på nedsat tid (Billekop 2025). På den måde bliver det kun lønarbejde, der tæller som et bidrag til samfundet. Dermed overses nemt nogle af de forpligtelser, som Mauss indfangede med sine teorier. Disse forskellige slags forpligtelser og deres indbyrdes forhold vil Graeber gerne udforske nærmere, og for at gøre det er man ifølge ham nødt til have begreber for forskellige typer af forpligtelser (Graeber 2011, 90).

Tre typer forpligtelser

Graeber opstiller tre moralske grundprincipper for forpligtelser. Det første princip kalder han 'kommunisme', og det er tydeligt inspireret af Mauss. Det går ud på, at man er forpligtet til at yde efter evne og nyde efter behov. Man forpligter sig så at sige til at være der for den anden uden helt at vide, hvad den anden måtte få behov for i fremtiden (Graeber 2001, 218ff.). Man kræver ikke noget til gengæld her og nu, men relationen er alligevel på en måde reciprok, for man må stole på, at andre opfører sig på samme måde. Han forklarer, at sådan opfører alle mennesker sig meget af tiden, men ingen opfører sig sådan hele tiden (Graeber 2011, 94-102).

Det andet princip kalder han 'udveksling', og det minder mere om handel og om det, han andetsteds har kaldt 'lukket reciprocitet' eller 'noget for noget'. Her er parterne som udgangspunkt ligeværdige og udvekslingen gensidig, og man må gerne føre regnskab og forhandle. Måske er der ovenikøbet en formel kontrakt, og i hvert fald ved man præcis, hvad man skylder til gengæld for hvad. Her er der

ingen langvarige relationer eller endeløse forpligtelser. Når en transaktion er gennemført, er der ingen, der skylder nogen noget (Graeber 2001, 220; 2011, 102-08).

Det tredje princip kalder han 'hierarki', og her baseres forpligtelser og arbejdsdeling typisk på præcedens og tradition, selvom fordelingen ofte pakkes ind i termer, der klinger af gensidighed. Som eksempel giver han en samfundsstruktur, hvor bønderne sørger for fødevarer, og herremændene sørger for sikkerhed. Det lyder ligeværdigt og gensidigt, men er det ikke. Når den ene part har bidraget, betyder det ikke, at den anden føler sig forpligtet til at gengælde, men snarere at der etableres sig en tradition for, at sådan plejer arbejdsdelingen at være (Graeber 2011, 109-13).

I praksis bliver de tre former ofte blandet og kan glide over i hinanden. For eksempel skriver han, at kommunistiske relationer har en tendens til at blive hierarkiske, fordi der ikke føres regnskab, og derfor kan der opstå præcedens for, at nogle bestemte forpligtelser varetages af bestemte mennesker. Hvis relationen bliver *for* hierarkisk og kræver *for* meget underkastelse, kan den part, som føler sig udnyttet, få lyst til at bryde ud af relationen eller bliver nøjeregnende, så relationen skifter karakter og bliver mere som udveksling.

Kærlighed og arbejde

Et af de steder, hvor vi kan se forpligtelser tage form som en slags arbejdsdeling, der har dannet præcedens og måske samtidig er blevet hierarkisk, er i vores kønsroller, som ændrede sig med industrialiseringen. Karl Marx beskrev, hvordan fabriksfløjterne kom til at styre dagligdagen, så arbejderne i stedet for at sælge deres produkter begyndte at sælge deres tid (Adam 2004; Graeber 2018; Marx 2013). De stemplede ind, når fløjten lød, og ud igen, når arbejdsdagen var slut. På den måde kunne fabriksejerne råde over den købte tid, fylde den med arbejdsopgaver og skabe profit af merværdien, hvis de kunne sælge varerne for mere end deres udgifter.

Dermed opstod en adskillelse mellem arbejdstid og fritid og mellem 'produktivt' arbejde, som man fik løn for henne på fabrikken, og 'reproduktivt arbejde', som foregik ulønnet i hjemmene. Det reproduktive arbejde kom på sin vis til at ligge uden for arbejdstiden og dermed uden for den formelle økonomi.

Denne samfundsform var ny, i og med at folk inden da typisk havde boet, spist og arbejdet samme sted og med de samme mennesker, fx på en gård. I kraft af at lønarbejdet nu foregik et andet sted og sammen med andre mennesker end dem, man delte husstand med, opstod der både en opsplitning af forskellige typer arbejde og en transformation af forventningerne til og forpligtelserne i relationerne begge steder.

Anthony Giddens har bl.a. i *Intimitetens forandring* beskrevet, hvordan der opstod en idealisering af intimitet og såkaldt 'rene forhold', som helst skulle være fri for magt, penge og eksterne formål og derfor skulle skærmes fra sådanne påvirkninger og holdes i sin egen 'sfære' (1994). Axel Honneth mener, at kærligheden historisk blev udskilt som en særlig sfære, da man begyndte at anse barndommen som noget værdifuldt i sig selv. I den forbindelse blev moderskabet også ophøjet til noget ganske særligt, fordi mor-barn-relationen blev betragtet som den bedst egnede og mest omsorgsfulde og kærlige relation for barnet at vokse op i (Fraser og Honneth 2003, 139). I kærlighed skylder man på en måde den anden alt, og forpligtelserne i kærlighed er derfor bedre beskrevet som kommunisme end som udveksling. På den måde blev det også lidt upassende at betragte det at tage sig af sine børn som arbejde. Elsker du da ikke dine børn?

Det sultne marked

Det er dog ikke bare *opsplitningen* mellem arbejde og fritid eller mellem produktivt og reproduktivt arbejde, der er problemet. Med Graeber kan man måske sige, at den måde, forpligtelserne i samfundskontrakten har udviklet sig på, er blevet hierarkisk. Nancy Fraser formulerer sig lidt anderledes og mener, at vi skal genbesøge Karl Polanyis teorier fra bogen *The Great Transformation* (2001 [1944]). I den forklarer han, hvordan troen på 'det frie selvregulerende marked' som en måde at styre samfundet på var en langt mere revolutionerende forandring end fabriksfløjternes indtog. I praksis betød det nemlig en dobbeltbevægelse, hvor nogle kræfter kæmpede for at indføre frie markeder uden politisk indblanding, mens andre kræfter arbejdede for at beskytte mod konsekvenserne af frie markeder. Resultatet blev, at *land, arbejde og penge* blev suget ind i den formelle økonomi og gjort til *fiktive varer*. På den måde lukrerer den formelle økonomi på de omgivelser, der er deres egen forudsætning (Fraser 2014, 2017; Polanyi 2001).

Nancy Fraser mener, at denne teori (med en kritisk opdatering) kan bruges til at forstå det, der sker i dag. Idéen om, hvordan kapitalismen udsulter og lukrerer på sine omgivelser, holder stadig stik, og det, vi i dag kalder 'neoliberalisme', er en ny version af den tro på frie selvregulerende markeder, som Polanyi beskrev. Også i dag ses, hvordan land/natur, arbejde og penge bliver varegjort i form af fx CO₂-kvoter, bioteknologi, omsorgsarbejde for børn og ældre og finansielle produkter. Og også i dag kan vi se, hvordan både natur, mennesker og fællesskaber lider under udviklingen, og hvordan modbevægelser mobiliserer sig for at beskytte dem (Fraser 2014, 543-44). Men hendes nok største bidrag er forståelsen af, hvordan den kapitalistiske samfundsmodel helt systematisk lukrerer på og udsulter reproduktivt arbejde. Hun skriver bl.a.:

Vores system sluger den energi, som er nødvendig for at tage sig af familier, vedligeholde husholdninger, understøtte fællesskaber, nære venskaber, opbygge netværk og skabe solidaritet [...] uden dette reproduktive arbejde, som jeg vil kalde det, kan der ikke være nogen produktion eller profit eller kapital, ingen økonomi eller kultur eller stat. Faktisk vil jeg mene, at intet samfund, hverken kapitalistisk eller anden slags, som systematisk kannibaliserer på social reproduktion, kan overleve længe. Alligevel gør den nuværende form for kapitalisme præcis det (Fraser 2023, 53, min oversættelse).

Nancy Fraser er på den baggrund blevet en af omsorgskrisens hofteoretikere, og samtidig taler hun feminismens sag, da der unægtelig er et kønnet element i den måde, vi fordeles omsorgsarbejde på i vores samfund. Hun har sammen med Cinzia Arruzza og Tithi Bhattacharya udgivet bogen *Feminism for the 99 % – a Manifesto* (2019). I den agiterer de for, at man ikke skal bruge kræfter på at få andelen af kvinder i magtfulde bestyrelser op, for det forandrer ikke ret meget. I stedet skal man på vegne af de øvrige 99 procent af klodens kvinder – og i øvrigt også på vegne af de mænd, der er med til at varetage samfundets reproduktive arbejde – forsøge at ændre de økonomiske forestillinger, der udhuler ikke bare reproduktivt arbejde, men også klimaet og biodiversiteten (Arruzza et al. 2019). Pointen er, at selvom opdelingen mellem arbejde og fritid eller mellem økonomi og ikke-økonomi eller mellem produktivt og reproduktivt arbejde kunne lyde som en ligeværdig arbejdsdeling, er den neoliberale samfundsmodel asymmetrisk og hierarkisk, eftersom den systematisk lukrerer på og udhuler reproduktivt arbejde.

På den måde har vores økonomimodel en kønnet slagside. Selv økonomer joker med, at den nemmeste måde at få BNP til at stige på, er at sende alle børn i børnehave, for så bliver usynligt og ulønnet husarbejde transformeret til lønnet arbejde, og så stiger BNP. Husarbejde er et eksempel, de fleste danskere kan få øje på i eget liv, men implikationerne på globalt plan er langt større. Som Kate Raworth har gjort opmærksom på i bogen *Doughnut Economics*, er der i det globale syd millioner af kvinder, som dagligt bærer deres egen kropsvægt i vand og brændsel mange kilometer, for at deres familier kan overleve. Dette arbejde tæller heller ikke med i den formelle økonomi, fordi de ikke får løn for det (Raworth 2017). På den måde foregår der i meget stor skala en udbytning af reproduktivt arbejde, som på den ene side er fundamentet for, at livet kan oprettholdes, men som på den anden side ikke rigtig tæller med eller udløser betaling for dem, der udfører det.

Men hvad så med os her i lille Danmark? Vi bor jo i et velfærdssamfund, hvor vi har lagt meget af omsorgsarbejdet i den offentlige sektor, som vi betaler for via skatten. Det er jo netop vores samfundskontrakt! På den måde *har* vi vel netop sikret os, at en stor del af det reproduktive arbejde er blevet en del

af den formelle økonomi, og at de mennesker, der udfører det, faktisk får løn for det. Eller hvad? Netop det har Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn undersøgt i bogen *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability* (2022). I den leder de efter tegn på omsorgskrise i de nordiske velfærdsstater, som har ry for at være både omsorgsvenlige og kvindevenlige, og som forfatterne derfor betragter som en slags 'kritisk case' ved at være det mindst sandsynlige sted at finde tegn på omsorgskrise (2022, 4). Ikke desto mindre finder de tegn på omsorgskrise. Den kommer bare til udtryk på en anden måde end andre steder.

Blandt andet peger Hanne Marlene Dahl på, at den meget institutionaliserede form for omsorg, der udøves, når den offentlige sektor underlægges neoliberal styring og New Public Management, indebærer en regulering og standardisering af omsorg, som ender med at blive til *tynd omsorg*, hvilket udfordrer medarbejdernes ansvar, identitet og forståelse af, hvad god omsorg er (Dahl 2012; Dahl et al. 2022).

I resten af artiklen vil jeg vende tilbage til forpligtelsen til at tage sig af børn, som har det svært i skolen. Jeg vil på baggrund af empiri fra forskellige forskningsprojekter om læreres arbejdsliv, jeg har lavet sammen med forskellige kolleger gennem de seneste 13 år, undersøge, hvordan forpligtelser skubbes rundt 'inde i den offentlige sektor' mellem forskellige aktører, herunder professionelle, der udfører lønnet reproduktivt arbejde. Og jeg vil dernæst ud fra *Skolens tabte børn* og min korrespondance med Louise Gielov (moderen i haven fra indledningen) undersøge, hvad der sker, når systemet svigter, og forpligtelsen falder tilbage på familien, hvor forældrene – ofte moderen – må overtage forpligtelsen og udføre ulønnet reproduktivt arbejde i forsøget på at opretholde livet for børnene og familien som helhed. Jeg starter med at hoppe tilbage i tiden til omkring 2012.

Højhastighedsskolen

I 2012 indførte den danske regering en budgetlov, som indebar, at kommunerne ikke kunne blive ved med at overskride budgetterne og hvert år få bevilget ekstra penge, som de havde gjort i årevis. Der blev samtidig nedsat en produktivitetskommission, som skulle komme med råd til, hvordan dansk økonomi kunne øge produktiviteten – hvilket vil sige at producere mere værdi pr. arbejdet time (regeringen 2012). Men som økonomen William Baumol har gjort opmærksom på, er det ikke alt slags arbejde, man bare kan sætte hastigheden op på, eller hvor teknologi kan erstatte menneskeligt arbejde, og det er forklaringen på, at computere bliver billigere, men at fx sygepleje og undervisning ikke gør det (Bau-

mol 2012). Der er altså en god forklaring på, at den offentlige sektor gennem årene er blevet dyrere, men ikke desto mindre ramte ambitionen om at øge produktiviteten også skolerne, hvor arbejdsgiverne ønskede sig, at den værdi, der skulle produceres mere af pr. arbejdstime, var 'undervisning'. Lærerne havde ifølge arbejdsgiverne undervist for lidt af deres arbejdstid, så nu skulle de blive mere produktive og undervise mere. Kommunernes Landsforening (KL) skrev:

Som reglerne er i dag, så er anvendelsen af lærernes arbejdstid låst fast. Hvis eleverne skal have mere undervisning og tid sammen med lærerne, så koster det i dag helt urimelige summer (KL 2013).

På den måde fik man på skoleområdet skabt opsplitning mellem produktivt og reproduktivt arbejde, der minder om den opsplitning, industrialiseringen skabte i samfundet. Kun selve undervisningen talte som produktivt arbejde, og det skulle lærerne levere mere af. Alt det reproduktive arbejde mellem lektionerne som at tale med eleverne, tilrettelægge differentierede forløb, holde møder med forældre, psykologer og pædagoger, skrive ugebrev, tage sig af problemer, konflikter, glemte madpakker, passwords og gymnastiktasker etc. faldt uden for kategorien produktivt arbejde. Men samtidig var der året forinden blevet indført en inklusionslov, hvor ambitionen var, at 96 procent af alle børn skulle kunne inkluderes i den almindelige undervisning i folkeskolen frem for at gå i dyre specialskoler. Så netop alt det reproduktive arbejde uden for lektionerne var der af gode grunde kommet endnu mere af i folkeskolerne, og året efter skulle skoledagen forlænges som led i en skolereform, så der kom mange flere undervisningstimer.

Men jeg vender lige tilbage til citatet fra KL, som mente, at lærernes arbejdstid var "låst fast". Problemet for de kommunale arbejdsgivere var nemlig, at lærerne på daværende tidspunkt arbejdede ud fra såkaldte 'timenormer', hvilket betød, at lærerne fik et på forhånd fastsat antal 'timer' for hver opgave. For arbejdsgiverne betød det, at de ikke kunne bede lærerne om at løse flere opgaver, uden at det kostede flere timer og dermed flere penge. Derfor ønskede KL sig et system, der lignede fabriksarbejde, hvor lærerne i stedet solgte deres arbejdstid, og arbejdsgiverne kunne beslutte, hvordan den skulle bruges. På den måde kunne de fx beslutte, at lærerne skulle undervise en større del af arbejdstiden, og så kunne den ekstra arbejdsbyrde klares uden ekstra udgifter. Som mange måske husker, endte overenskomstforhandlingerne i 2013 i en kæmpe konflikt med lockout, regeringsindgreb og en arbejdstidslov (lov 409). Arbejdstidsloven er nu igen (i 2021) blevet erstattet af en arbejdstidsaftale, men *tidsforståelsen* er stadig den samme, som da loven gjaldt, og den indebar et vigtigt skift, som blev afgørende for læreres formelle og uformelle forpligtelser.

I 2013 ændrede betydningen af 'en time' sig fra at være en valuta, man betaler *med*, når man køber lærerarbejde (lærerne talte om, at de "fik timer" for opgaverne), til at være et tomt tidsrum, man betaler *for*, når man køber lærerarbejde. Begge dele er udveksling, men den ene model har større tendens til at udvikle sig i en hierarkisk retning end den anden.

Inden skiftet var lærerne forpligtet til at varetage en bestemt mængde opgaver (som på forhånd blev udregnet ud fra de gældende timenormer). Efter skiftet var lærerne forpligtet til at være til rådighed for arbejdsgiverne i et bestemt tidsrum og løse de opgaver, de fik tildelt – og planen var, at det skulle være flere end tidligere.

Nu kunne man pludselig (på papiret i hvert fald) øge produktiviteten og forpligte lærerne til at løse flere opgaver inde i arbejdstiden, uden at det kostede flere penge. Det siger næsten sig selv, at lærerne blev mere og mere fortravlede. Skiftet fik en hel stribe konsekvenser for lærernes forståelse af deres arbejde og deres forhold til samfundet (Bjerg og Vaaben 2015; Vaaben 2018, 2019b, 2019a; Vaaben og Bjerg 2019). Jeg vil nu vende mig mod først lærernes og dernæst forældrenes oplevelse af at være en del af en samfundskontrakt.

I klemme mellem to typer forpligtelser

Langt de fleste lærere har valgt at blive lærere, fordi de gerne vil gøre en forskel for børn og unge. Ofte begrundes det med deres lyst til at blive lærere med, at de selv som børn fået noget af deres egne lærere, som de gerne vil give videre. Netop denne tankegang ses tydeligt i en undersøgelse, vi gennemførte blandt 477 lærerstuderende, hvor vi bl.a. spurgte dem, hvorfor de gerne ville være lærere (Böwadt et al. 2017, 2021). Her er, hvad en af de studerende svarede:

Det er vigtigt for mig at gøre en forskel med det, jeg laver. Samtidig vil jeg gerne yde mit i samfundet, og arbejdet som lærer gør dette muligt. Det er også vigtigt for mig, at jeg har med mennesker at gøre, det giver mig glæde (lærerstuderende nr. 318).

De lærerstuderende er langt mere optaget af, hvad de gerne vil *give*, end hvad de gerne vil *have* i deres kommende arbejde, og de orienterer sig mod deres kommende elever i langt højere grad end mod en kommende arbejdsgiver. Det er altså meget tydeligt, at de lærerstuderende søger ind i faget med henblik på at kunne påtage sig en kommunistisk form for forpligtelse, der er langvarig og omfattende, i og med at den retter sig mod de endnu ukendte behov, eleverne måtte have i fremtiden. Og samtidig tænker de, at den udgør en del af en social kontrakt med samfundet.

Men ude på folkeskolerne møder de en udvekslingslogik, hvor lærerarbejde varegøres, hvilket sådan set kan være fint nok, eftersom vi jo lever i et velfærdssamfund, hvor vi pooler ressourcer via skatten, så lærere, sygeplejersker og andre netop får løn for at udføre reproduktivt arbejde. Det, at lærerarbejdet bliver varegjort og indgår i den formelle økonomi, er ikke problemet, men *måden*, arbejdet omregnes til penge på, er ikke uskyldig. Og den ændredes i 2013.

Dette skift oplevede mange lærere som sårende. De blev på en måde beskyldt for at have forsømt deres forpligtelser og ikke have undervist nok. Lærerne mente omvendt, at det var samfundet, der havde svigtet sin del af aftalen. En lærer fra Rødovre udtrykte det således:

Altså, jeg ved ikke, den der sådan ... ydmygelse [...] Jeg tænker ikke så meget på, at det er forvaltningen eller ledelsen eller sådan i forhold til skolen, det er sådan mere mit politiske jeg, der er blevet svækket, eller hvad man nu kan sige, som har lidt et knæk. Altså, tillid kan man sige. Jeg har følt mig rodløs i det politisk her og har [længere pause] for første gang stemt blankt til kommunalvalget (Bjerg og Vaaben 2015).

Selve processen med lockouten og måden, lærerne følte sig anklaget på for ikke at have levet op til deres forpligtelser, satte sig dybe spor i dem, og de reagerede ved selv at blive nøjeregnende og sige ting som ”så kan de få, hvad de har betalt for!” (Vaaben 2018). ’De’ refererede typisk til samfundet, befolkningen, politikerne eller lignende. Lærerne følte, at en form for samfundskontrakt var blevet brudt, og at de og deres profession ikke var en ønsket del af samfundet.

Men der var ikke ’bare’ tale om sårede følelser. I skolen opstod der nemlig ikke kun en *opsplitning* mellem produktivt og reproduktivt arbejde. Der opstod også en *hierarkisering* og *usynliggørelse* af de reproduktive dele af lærerarbejdet. Det skabte selvfølgelig grobund for et stigende arbejdspress. Det så vi et par år senere, hvor vi lavede en spørgeundersøgelse blandt folkeskolelærere (Böwadt et al. 2019). Vi modtog denne gang mere end 1.200 fritekstsvar på åbne spørgsmål. En lærer svarede således på spørgsmålet ”Hvordan er det for dig at være lærer i folkeskolen?”:

Jeg er glad for mit job! For mine kolleger og mine elever. Jeg er dog ikke glad for den konstante følelse af ikke at slå til. Ikke at kunne gøre det godt nok. Ikke at have den tid og den ro til forberedelse og efterbehandling, som mit job reelt kræver. Og elever med særlige behov. Don’t even get me started on that one! Manglende ressourcer og dertilhørende ’opbevaringsløsninger’ og lappeløsninger. Se, det er demotiverende helt ind i kernen af en lærersjæl! Jeg er i tvivl om, om jeg er ved at sælge min. Sjælen altså. Og kan jeg det? Være lærer uden? Måske, måske ikke. Det vil det næste års tid vise. Det er nemlig den tidshorisont, jeg har sat i forhold til et evt. sceneskift (folkeskolelærer nr. 258).

Som man kan se, plages læreren af en konstant følelse af ikke at slå til, og det starter nogle ret eksistentielle overvejelser om, hvorvidt læreren kan eller vil sælge sin sjæl. Det er tydeligt, at selvom arbejdstidsreglerne på dette tidspunkt tilsiger, at lærerne efter industriel model skal arbejde et bestemt tidsrum og derefter gå hjem og holde fri, føler vedkommende sig stadig forpligtet til at tage sig af det reproduktive arbejde omkring elever med særlige behov – alt andet ville indebære at sælge sin sjæl og miste sig selv.

Lærerne opererer altså på en måde stadig med et ideal om at påtage sig forpligtelser på en kommunistisk måde og give eleverne det, de har behov for. Men lærernes *eget* arbejde bliver styret af en udvekslingslogik, der handler om, at læreren til gengæld for sin løn skal levere et bestemt antal produktive lektioner og ikke bruge tid på alt muligt andet.

På den måde er alt det krævende reproduktive arbejde med børn, der af den ene eller den anden grund har nogle særlige behov, og som der jo kom mange flere af på grund af inklusionsloven, blevet gjort usynligt. Det tæller ikke med som produktivt arbejde, og lærerne får jævnligt at vide, at de ikke skal påtage sig rollen som alle børns forældre, psykologer, socialrådgivere osv. Til det svarer lærerne som regel, at de hellere end gerne er fri, men at det jo vil kræve, at andre overtager disse forpligtelser. Indtil da føler lærerne sig forpligtet til at tage sig af det alligevel. Og det er ikke kun lærerne selv, der forventer, at det reproduktive arbejde bliver varetaget. Det gør forældrene også. Det forklarer en af de andre lærere i samme undersøgelse:

Jeg er tæt på at smide håndklædet i ringen pga. stress. Konstante forandringer og øgede krav, der bliver ved med at komme i en lind strøm. I de 13 år, jeg har været lærer, er der kun kommet større pres på i forhold til opgaver, samtidig er presset øget i forhold til alle de uskrevede krav, der ligger i inklusionen. Du skal kunne rumme det hele uden den rette uddannelse. Det er frustrerende at skulle sidde som barnets advokat, når ledelsen på den ene side tænker økonomi, og det ofte betyder ingen ekstra ressourcer, og på den anden side sidder forældrene med papirer i hånden og skriger på hjælp til netop deres barn. Du forsøger at følge op, men på trods af alle indsatser og gode intentioner melder de tilbage igen og igen om mistrivsel. Jeg kunne blive ved længe om, hvor frustrerende lærerjobbet er ... (folkeskolelærer nr. 201).

Lærerne kan altså ikke bare parkere deres samvittighed derhjemme og nøjes med at leve op til deres formelle forpligtelser om at levere mange lektioner. Som denne lærer skriver, kommer de i klemme mellem en ledelse, der er forpligtet til at overholde budgettet, og som opererer med en udvekslingslogik, og forældrene, der skriger på hjælp til et barn, der mistrives, og som forventer et skoletilbud, der passer til barnets behov, som folkeskoleloven foreskriver. Og

måske forventer de også – ligesom lærerne selv, at en lærer lever op til nogle professionsidealer om at sætte 'klienten' (altså eleven) i centrum og ikke lade sig styre af egeninteresser eller af, hvad en overordnet beder dem om (Laursen 2004; Parsons 1939). Det var jo netop lysten til at påtage sig en forpligtelse over for elever og ikke over for arbejdsgivere, der fik lærerne ind på uddannelsen.

På den måde står lærerne midt mellem to logikker, der mødes og forpligter på hver sin måde, så lærerne alligevel ender med at påtage sig store mængder usynligt reproduktivt arbejde, som systemet på en måde er blindt for. Og dog, for systemet er alligevel ikke mere blindt for det reproduktive arbejde, end at det i 2013 med fuldt overlæg blev ændret. Det gamle system tog i nogen grad højde for, at lærere har andre nødvendige opgaver end undervisning, og derfor var der en kobling mellem tid, arbejdsmængde og løn, som satte et loft over, hvor mange opgaver en lærer kunne tildeles. Det nye system blev derimod indrettet sådan, at denne kobling og dette loft forsvandt, så man år for år kan pålægge lærere flere forpligtelser, uden at det koster ekstra.

Lærerne synes derfor indimellem, at systemet udnytter deres pligtfølelse og kalkulerer med, at arbejdet jo nok skal blive gjort under alle omstændigheder (Vaaben 2018; Vaaben og Bjerg 2019). De står tilbage med en fornemmelse af, at samfundskontrakten er blevet brudt – for hvem passer på mig, mens jeg påtager mig forpligtelsen til at passe på og give noget videre til samfundets børn?

Skolens tabte børn ... og lærere

Nogle gange lykkes det ikke for lærerne at leve op til alle forpligtelserne, og det går dem meget på. Men alligevel har de svært ved at få hjælp til de elever eller klasser, hvor der er problemer. Lærere beretter om, at der kan gå årevis, fra de første gang beder om hjælp til en elev, som har brug for noget ekstra, til der sker noget. I løbet af de senere år er andelen af børn med særlige behov steget og steget, og i dag bruges der i Danmark en større andel af skolebudgettet på specialundervisning, end før inklusionsloven blev indført i 2012.

En lærer, Selma, som jeg interviewede i forbindelse med et forskningsprojekt om moralsk stress (Olesen et al. 2023) forklarede, hvor umuligt det var at leve op til alle forpligtelser samtidig. I hendes 2. klasse gik bl.a. et par drenge, som var 'udadreagerende' og jævnligt røg i totterne på hinanden, så hun måtte gribe fysisk ind. Disse oplevelser fik hende til at ryste og ligge søvnløs om natten, og alligevel kunne hun ikke få hjælp. Oven i det var der så også andre børn, bl.a. en pige, som Selma her fortæller om:

... det kræver igen bare flere hænder, fordi vi har også en pige, der bare er mega-ked af det, og hun er ked af det, fordi hendes far i perioder er indlagt, fordi han har ondt i tankerne, så ... Og hun trækker sig væk fra klassen og sidder ude i garderoben og er ked af det. Og så sidder hun derude, og jeg kan se hende igennem ruden, og jeg ved jo godt, at hvis jeg går ud og sidder og snakker med hende i fem-syv minutter, så kan jeg sagtens få hende til at få lyst til at komme med ind i klassen igen. Men jeg gør det jo ikke, fordi jeg ved godt, at hvis jeg er derude, og jeg er alene, at så går der ikke lang tid, før der er noget nær ragnarok inde i klassen. Så der ville det jo igen give sindssygt god mening at være to, for at den ene så kan tage sig af hende, og den anden kunne være i klassen. Men jeg ved også godt, at det er ikke en mulighed med de timer, og hvad det koster og alt det der (Selma, klasselærer i 2. klasse).

Selma kunne, som citatet viser, godt lave en rationel analyse af situationen og vidste godt, at situationen ikke opstod, fordi hun var en dårlig lærer, men på grund af ”hvad det koster”. Det hjalp hende bare ikke. En skoleleder fortæller om en lignende situation:

Vi har en helt aktuel sag med en dreng, som er sindssygt udadreagerende og slår alt og alle. Han går i 1. klasse, og lige nu er han i sådan et forløb, hvor han bliver mødt af en voksen om morgenen i de første halvanden time og er med nede i klassen i et kvarter. Så kan han simpelthen ikke være i klassen mere. Han kan simpelthen ikke rumme det. Og så begynder han ligesom at flimre og blive udadreagerende og begynder at slå de andre og kaste med ting, og når han ligesom ryger ind i det, så kan vi ikke få ham ud af det igen. [...] Jeg er begyndt at prøve at ringe til [skolechefen], og jeg har sagt ’I bliver simpelthen nødt til at gå med på næste møde, så der er noget beslutningskompetence med på mødet’, så vi ikke bare sidder som skole og kan træffe nogle beslutninger, og så sidder der nogen fra kommunen, som ikke må træffe beslutninger. De må kun lytte. Så hvis vi foreslår noget, så skal de i hvert fald tilbage og have det klappet af med deres ledelse, før det sættes i værk. Og så går tiden igen! (Magnus, skoleleder).

Som skolelederen forklarer, er det kommunale hjælpesystem rundt om skolen ikke ligefrem indrettet efter kommunistiske principper om, at man yder det, den anden ser ud til at have behov for. I stedet er de kommunale konsulenter, som plejer at deltage på møder med skolen, blevet en slags pengekassevogtere, der ”kun må lytte”, men ikke træffe beslutninger, der koster noget. På den måde er systemet designet til ikke at reagere på læreres, skolelederes og forældres nødråb, men at sørge for, at forpligtelsen og eleven forbliver ude på skolen, så det kommunale budget ikke belastes af dyre specialskoletilbud. For Selma endte det med, at hun blev sygemeldt med stress, og senere sagde hun sit job op.

En gidselsituation

Dokumentarserien *Skolens tabte børn* skildrer børn og forældre, der på lignende vis kommer i klemme i et økonomisk tovtrækkeri. Forældrene føler sig ligesom lærerne nødsaget til at kaste sig ind i en kamp om ressourcer, i håb om at deres børns skolegang kan komme til at fungere. Ind imellem retter forældrene skytset mod lærerne, selvom forældre og lærere måske egentlig kæmper den samme kamp.

Men også forældrene (for slet ikke at tale om børnene) er på en måde gidsler. Moderen i haven, Louise Gielov, som jeg indledte artiklen med, 'valgte' på et tidspunkt at opsiges sit job for at tage sig af først den ene søn og så begge sønnerne derhjemme, fordi de havde det virkelig skidt og ikke kunne komme i skole. Jeg har skrevet 'valgte' i citationstegn, for det var småt med frivilligheden, og det er næsten altid mødrene, der i sådanne situationer ender med at påtage sig forpligtelsen, hvilket forældregruppen bag dokumentarserien også gør opmærksom på. Jeg har talt og skrevet med Louise flere gange, og hun har også læst denne artikel i en tidligere version. I den forbindelse gav hun mig bl.a. følgende råd:

Du kunne også nævne mere end blot forældrenes ulykkelighed og tab af job. Andre regninger er isolationen, tabet, ensomheden, tab af netværk, identitetskrisen over at se sit barn blive så sygt, at det udredes og får diagnoser, at blive en sag i kommunen, at ens andre børn bliver skyggesøskende, skilsmisse osv. Jeg kunne blive ved. [...] Jeg tænkte over, at det ville være fint at nævne, at forældrenes oplevelse af, at være kastebold mellem alverdens aktører, der ikke tager ansvar, netop medfører, at de udvikler en mistillid til systemet. Forældrene ved, at de bliver nødt til at kæmpe med næb og klør for at få tilkæmpet sig hjælp. Det er tit dem med flest ressourcer, der ender med at komme videre i systemet. Og det er lærerne, der er første led i kæden og skal stå på mål for et system, der ikke virker (Louise Gielov, mailkorrespondance).

Som man kan se af dette udklip fra Louises mail, er der tale om, at hele familien kommer i krise. Sidse Brødegaard Christoffersen skriver om en lignende situation i en artikel i *Tidsskriftet Antropologi* (2025). Hun beskriver, hvordan forældre (primært mødre) til børn med anoreksi lever i en form for undtagelsessituation, hvor alt andet må vige, deres eget liv er forsvundet, og tilværelsen overtages af en form for monster i form af sygdommen, der er flyttet ind. Der er på ingen måde tale om et frivilligt 'valg'. Også Ditte Andersen og hendes medforfattere har i en analyse af, hvem der tog over, da de offentlige omsorgssystemer svigtede under coronakrisen, fundet lignende mønstre. Også de gør opmærksom på, at det primært var kvinderne, der trådte til, og at det skete som en form for 'påtvunget frivillighed' (Andersen et al. 2022). Kulturelle forventninger om, at kvinder er lidt mere forpligtede til at tage sig af reproduktivt arbejde end mænd uden nødvendigvis at blive belønnet for det, er i stigende grad blevet et emne,

som optager forskere (se fx Babcock et al. 2022; Dahl et al. 2022; Fraser 2016; Graeber 2018; Mik-Meyer og Järvinen 2024). Disse subtile og uudtalte forventninger kom også til udtryk, når Louise forklarede, hvor skamfuldt det opleves at stå i en situation, hvor både børn og voksne bryder sammen.

På den måde kan man sige, at det både er det usynlige reproduktive arbejde 'inde i arbejdet' (altså alt det reproduktive arbejde, lærerne laver uden for undervisningen) og det reproduktive arbejde ude i hjemmene, som systemet lukrerer på, uden at det tæller med som et produktivt bidrag til samfundet. Det er også værd at hæfte sig ved Louises pointe om, at hun og de andre forældre undervejs mister tilliden til systemet og oplever, at samfundskontrakten bliver brudt. Det viser sig jo, at systemet ikke "understøtter den andens liv", sådan som Mauss og Graeber skriver om sociale kontrakter. I stedet udvikler relationen til systemet sig til en kamp, hvor kun de mest ressourcestærke kan gøre sig gældende – helt modsat velfærdsstatens idé om, at vi omfordeler via pooling, så vi som samfund kan sørge for, at der bliver taget vare på dem, som har mest behov.

I praksis lander der et kæmpe problem i familierne, hvor begge forældre typisk er udearbejdende og derfor ikke lige står klar til at overtage en kæmpe opgave, og når de så alligevel bliver nødt til det, mangler der pludselig en indkomst. I *Skolens tabte børn* stod Maria, hvis datter havde det alt for dårligt til at kunne komme i skole, på et tidspunkt med 42 kroner på kontoen og et job, der hang i en tynd tråd, fordi hun kun kunne arbejde to timer om ugen.

Det er ikke til at komme udenom, at der er et kønnet element i denne problemstilling. Men det er ikke *kun* et spørgsmål om køn og om, at vi forventer noget lidt andet af kvinder end af mænd. Måske forventer vi også en lidt anden selvopofrelse af lærere og andre professionelle, der arbejder med mennesker, og som har et element af 'kald' eller livsopgave i sig, end vi gør af folk, som vælger andre leveveje inden for fx handel, industri eller finans? Har vi i virkeligheden fået indrettet et system, der ligesom i et gidseldrama helt systematisk lukrerer på kærlighed og kald og på, at nogen nok 'tager regningen', hvis alternativet er, at det går ud over nogen, de holder af?

Efterskrift

Så kunne man jo forestille sig, at der kan høstes en masse gode produktivtetsgevinster på den konto. Det kan vel næsten ikke være anderledes med alt det usynlige gratis arbejde, der på forskellig vis er blevet påtvunget ansvarsfulde medarbejdere og forældre, uden at det tæller med eller udløser betaling. Men sådan er det ikke gået, og faktisk er systemet på en (noget forsinket) måde blevet opmærksom på det reproduktive arbejdes nødvendighed og værdi.

Kommunerne bruger i dag flere penge på forskellige former for specialskoletilbud til elever med særlige behov end før 2012. De har store udgifter til sygemeldinger, nyansættelser og vikardækning blandt lærere, som forsvinder fra folkeskolerne hurtigere og hurtigere efter endt uddannelse (Damvad Analytics 2021; Klarskov et al. 2024; Pihl og Lykketoft 2021). De bruger penge på tabt arbejdsfortjeneste og sygemeldinger blandt forældre til børn i ufrivilligt skolefravær (Svendsen et al. 2025). Alle parter bruger derudover store mængder ressourcer på at slås om ressourcer. På den måde lander der til trods for – eller måske snarere på grund af – stram økonomistyring nogle meget store regninger hos kommunerne i disse år. Det viser noget om værdien af det reproduktive arbejde og ikke mindst, hvor dyrt det er både menneskeligt og økonomisk, hvis det bryder sammen. Man kan på den måde ikke spare penge ved at lukke øjnene for det reproduktive arbejdes eksistens og nødvendighed.

Og så er der også opstået en form for modstandsbevægelse lige efter Nancy Frasers og de andre feministers bog. Louise og Jens og de andre forældre bag *Skolens tabte børn* vil nemlig ændre hele systemet og har derfor mobiliseret en bevægelse på vegne af alle de familier, der er i klemme. Hep-hep!

Hvis det skal lykkes at vende udviklingen og samfundskontrakten mellem samfund og forældre, og lærere skal revitaliseres, vil det på baggrund af min analyse og ikke mindst Graebers teori om forskellige slags forpligtelser kræve, at det reproduktive arbejde kommer ud af den hierarkisk underordnede position, hvor det kan udnyttes og udhules. Selvom reproduktivt arbejde handler om at give noget videre og ofte foregår ulønnet eller upåagtet, *er det også et bidrag til samfundet*. Forpligtelsen må derfor være reciprok, så det reproduktive arbejde enten aflønnes, eller at samfundet påtager sig en omfattende forpligtelse til at passe godt på dem, der påtager sig den omfattende forpligtelse at passe på vores børn – også selvom de ikke får løn for det.

Litteratur

Adam, Barbara. 2004. *Time*. Polity Press.

Andersen, Ditte, Jonas Toubøl, Signe Kirkegaard og Hjalmer Bang Carlsen. 2022. "Imposed Volunteering Gender and Caring Responsibilities during the COVID-19 Lockdown". *The Sociological Review* 70(1):39-56. doi.org/10.1177/00380261211052396.

Arruzza, Cinzia, Tithi Bhattacharya og Nancy Fraser. 2019. *Feminism for the 99% – A Manifesto*. Verso Books.

Babcock, Linda, Brenda Peyser, Lise Vesterlund og Laurie Weingart. 2022. *The No-club: Putting a Stop to Womens Dead-End Work*. Little, Brown Book Group.

Baumol, Wiliam. 2012. *The Cost Disease – Why Computers Get Cheaper and Health Care Doesn't*. Yale University Press.

Billekop, Sofie. 2025. ”På kanten af mainstream. En undersøgelse af længsler og ambivalenser bag markant begrænset arbejdstid hos vidensarbejdere”. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.

Bjerg, Helle og Nana Vaaben. 2015. ”Striden om tiden. Når tidsstyring griber ind i professionelles motivation og selvforståelse”. I *At lede efter læring. Ledelse og organiseringer i den reformerede skole*, redigeret af Helle Bjerg og Nana Vaaben, 327-45. Samfundslitteratur.

Böwadt, Pia Rose, Rikke Pedersen og Nana Vaaben. 2017. *Først og fremmest elsker jeg at arbejde med børn*. Professionshøjskolen UCC.

— 2019. *Når verdens bedste job bliver for hårdt. Københavns Professionshøjskole*. Københavns Professionshøjskole.

— 2021. ”Personlig tilblivelse på professionsuddannelserne mellem professionsidealer og selvansvarliggørelse”. I *Professionspsykologi*, redigeret af Kari Kragh Blume Dahl, 327-45. Aarhus Universitetsforlag.

Christoffersen, Sidse Brødegård. 2025. ”Omsorg i krise? Mellem forælder og behandler”. *Tidsskriftet Antropologi* 91(1):93-111.

Dahl, Hanne Marlene. 2012. ”Neo-liberalism Meets the Nordic Welfare States: Gaps and Silences”. *NORA* 20(4):283-88. <https://doi.org/10.1080/08038740.2012.747790>.

Dahl, Hanne Marlene, Lise Lotte Hansen og Laura Horn. 2022. ”The 'Care Crisis': Its Scientific Framing and Silences”. I *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, redigeret af Lise Lotte Hansen, Manne Marlene Dahl og Laura Horn, xxxx. Bristol University Press, Policy Press.

Damvad Analytics. 2021. *Behovet for velfærdsuddannede i 2030*. Damvad Analytics for Danske Professionshøjskoler. <https://danskeprofessionshøjskoler.dk/nyheder/damvad-analytics-behovet-for-velfaerdsuddannede-i-2030/>.

Ekman, Susanne. 2022. *Giftig Gæld og udpint velfærd*. Hans Reitzels Forlag.

Fraser, Nancy. 2014. ”Can Society be Commodified all the Way down? Post-Polanyan Reflections on Capitalist Crisis”. *Economy and Society* 43(4).

— 2016. ”Contradictions of Capital and Care”. *New Left Review* 100.

— 2017. ”Why two Karls are Better than one – Integrating Polanyi and Marx in a Critical Theory of The Current Crisis”. *Working paper. Der DFG-Kollegforscher innengruppe Postwachstumsgesellschaften* 1.

— 2023. *Canibal Capitalism – How our System is Devouring Democracy, Care and the Plane – and what we can do about it*. Verso.

Fraser, Nancy og Axel Honneth. 2003. *Redistribution or Recognition?* Verso.

Giddens, Anthony. 1994. *Intimitetens forandring*. Hans Reitzels Forlag.

Graeber, David. 2001. *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of our own Dreams*. Palgrave.

— 2011. *Debt the first 5000 years*. Melville House Publishing.

— 2018. *Bullshit Jobs – A Theory*. Penguin Books Ltd.

Hansen, Lise Lotte, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn. 2022. *A Care Crisis in the Nordic Welfare States*. Bristol University Press, Policy Press.

Holten, Emma. 2024. *Underskud. Om værdien af omsorg*. Politikens Forlag.

KL. 2013. *Fakta om KL's krav og model for nye arbejdstidsregler*. http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_60974/scope_0/ImageVaultHandler.aspx.

Klarskov, Emilie Damm, Troels Lund Jensen og Anton Lykketoft. 2024. *Mange nye folkeskolelærere forlader folkeskolen efter få år*. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. <https://www.ae.dk/analyse/2024-06-mange-nye-folkeskolelaerere-forlader-folkeskolen-paa-faa-aar#toc-sv-rere-at-fastholde-nyuddannede-l-rere>.

Laursen, Per Fibæk. 2004. "Hvad er egentlig pointen ved professioner? Om professionernes samfundsmæssige betydning". I *De professionelle. Forskning i professioner og professionsuddannelser*, redigeret af Katrin Erna Hjort, 21-32. Roskilde Universitetsforlag.

Marx, Karl. 2013. *Capital*. Wordsworth.

Mauss, Marcel. 1990. *The Gift*. Routledge.

Mik-Meyer, Nanna og Margaretha Järvinen. 2024. "Giving and Receiving: Gendered Service Work in Academia". *Current Sociology, Online First*:1-19. <https://doi.org/10.1177/00113921231224754>.

Olesen, Kristian Gylling, Nana Vaaben og Martin Gylling. 2023. *Med samvittigheden på arbejde*. Københavns Professionshøjskole.

Parsons, Talcott. 1939. "The Professions and Social Structure". *Social Forces* 17(4):457-67. <https://doi.org/10.2307/2570695>.

Pihl, Mie Dalskov og Anton Lykketoft. 2021. *4 ud af 10 læreruddannede arbejder ikke i folkeskolen*. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. <https://www.ae.dk/node/2924/pdf-export>.

Polanyi, Karl. 2001. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our Time*. Beacon Press.

Raworth, Kate. 2017. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Random House Business Books.

Regeringen. 2012. *Produktivitetskommissionens kommissorium*.

Sahlins, Marshall. 1972. *Stone Age Economics*. Aldine-Atherton, inc.

Svendsen, Daniel Lindgren, Line Sofie Beck, Heikki Yding og Kåre Rysgaard Møller. 2025. "Udgifterne er på himmelflugt: Kommuner udbetaler milliarder til forældre, der ikke kan få deres børn i skole". *DR-Nyheder*, 22.09.2025. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/udgifterne-er-paa-himmelflugt-kommuner-udbetaler-25-milliarder-til-foraeldre-de>.

Vaaben, Nana. 2018. "Reforming Time in Danish Schools: Unintended Performative Effects of Working Hours Legislation". *International Journal of Qualitative Studies in Education* 31(5):422-35. <https://doi.org/10.1080/09518398.2018.1449979>.

— 2019a. "Konflikten om folkeskolelærernes arbejdstid. To forskellige forståelser af tid som ressource". I *Tid til velfærd? Tidsorganisering i velfærdsprofessionerne*, redigeret af Nana Vaaben og Mie Plotnikof, 183-208. Hans Reitzels Forlag.

— 2019b. "Skolelærernes tidsrøveri. Professioner under reformer". I *Prekarisering uden grænser*, redigeret af Dan Hirsland, Julie Rahbæk Møller og Karen Lisa Salamon, 59-76. Upress.

Vaaben, Nana og Helle Bjerg. 2019. "The Danish School as a Haunted House – Reforming Time, Work and Fantasies of Teaching in Danish Schools". *Ephemera* 19(2).

